

Zbigniew Herbert és a lengyel irodalmi Nobel-díjasok

*„indulj egyenes derékkal a térdre rogyottak
a hátat fordítók a porba sújtottak közt*

*nem azért menekültél meg hogy élj
sürget az idő tanúságot kell tenned*

*légy bátor ha a józan ész elpártol légy bátor
a számadásnál ez az egy ami számít”*

Z. Herbert: Cogito úr küldetése
(ford. Körner Gábor)

Az utóbbi negyven évben három lengyel író kapta meg az irodalmi Nobel-díjat: Czesław Miłosz – 1980-ban, Wisława Szymborska – 1996-ban és Olga Tokarczuk – 2019-ben. Rajtuk kívül még két lengyel író érdemelte volna meg a díjat: Tadeusz Różewicz és Zbigniew Herbert.

Amikor Miłosz átvette a díjat, egy író megkérdezte Różewicztől, hogy nem neki kellett volna-e elsőként ezt megkapnia. Erre Różewicz így válaszolt: „Úgy látszik, ott, Stockholmban mind azt hitték, hogy én már régen megkaptam.” Różewicz volt ugyanis az egyik legsokoldalúbb és legtermékenyebb folytatója az irodalmi avantgárdnak úgy hazai, mint világviszonylatban. Európa első olyan alkotóművésze, aki új formát adott a költészetnek, látszólag a katasztrofikus költészetnek, amely azonban újjáépítette a költészet értelmét a II. világháború és Auschwitz után (amely események után a német, de zsidó származású filozófus, Theodor Adorno szerint: „nem lehet többé verset írni” (máshol: „barbár dolog művészetet csinálni”).

Zbigniew Herbert csupán három évvel volt fiatalabb Różewicznél (Lwówban [Lviv] született 1924-ben), és bár háborús életrajza hasonlít

tott Różewiczére, ő már egészen más irodalmi korszakhoz tartozott. Różewicz úgy vonult be a lengyel- és a világirodalomba, mint a háborús kegyetlenségek tanúja, és megmaradt az irodalmi közösségben a szocreál közhelyek nyomása ellenére, az 1956-os változások után pedig elbeszélések és drámai művek szerzőjeként, az abszurd színház és az első lengyel ironikus „kis stabilizáció” alkotójaként vált ismertté. Różewiczcsel ellentétben – aki Radomskóban, vagyis Közép-Lengyelországban született – Herbertnek, Lwów lakosaként, lehetősége volt közelről megismerkednie a szovjet terror kegyetlenkedéseivel, deportálásaival, egyáltalán a kommunista terrorttal már a háború első éveiben. Később így beszélt erről (Jacek Trznadel kritikusnak): „Akik Lwówban vagy Wilnában (Vilnius) éltek át az 1939/41-es szovjet megszállást, azoknak volt fogalmuk a szovjet rendszerről... Az olyanok, mint én, úgy gondolták, hogy az 1945. év egyáltalán nem felszabadítás, hanem egyszerűen lerohanás, további, hosszabb, erkölcsi szempontból sokkal nehezebben elviselhető megszállás.” Ezért a Herbert család 1944-ben, amikor már közeledett a front, átköltözött Krakkó környékére. Ez volt az oka, hogy Zbigniew Herbert későn jelentkezett költőként. Nem akart és nem tudott alkalmazkodni a Népi Lengyelország komor valóságához és légköréhez. Végzettségét tekintve közgazdász, jogász és filozófus volt, mégis különféle foglalkozásokat próbált ki, írásból is megpróbálta fenntartani magát, de úgy, hogy nem csatlakozott a politikai propaganda szolgálatába szegődött kötelező irodalmi irányzathoz, mert lélekben szabad ember akart maradni.

Megkésett irodalmi indulása tulajdonképpen az olvasás légkörében a krakkói *Życie Literackie* (Irodalmi Élet) hetilapban következett be (Őt

költő bemutatkozása, 1955. december; köztük volt többek között Miron Białoszewski és Jerzy Harasymowicz). Ezt követte 1956-ban *A fény húrja* című kötete. Együttal a földközi-tengeri kultúra iránti csodálata folytán az utazás lett életre szóló szenvedélye. Első külföldi útjára 1958-ban került sor. Bécsen keresztül Franciaországba utazott (1958. május – 1959. január), ellátogatott Angliába (1959. január–március), Olaszországba (1959. június–július), majd újra Franciaországba. Lengyelországba 1960 májusában tért vissza. Ennek az utazásnak lett a gyümölcse a *Barbár a kertben* című esszékötet (1962). Ez volt a kezdete az Európában és a nagyvilágban tett utazásainak, amelyeket könyvei kiadásából, azok különböző nyelvekre történt fordításaiból (Herbert volt a leggyakrabban fordított lengyel költő), külföldi meghívásokból, valamint számos külföldi kitüntetéséből (többek között a Lenau-díjból – 1965, a Herder-díjból – 1973, a Bethlen Gábor-díjból – 1987) fedezett. Számos nehézség ellenére mindig ügyelt arra, hogy meghosszabbítsa útlevelét, ami lehetővé tette hazatérését. 1981-ben tért vissza végleg Lengyelországba, reményeket fűzve a Szolidaritás mozgalomhoz. Ő maga, miután a Sajtótermékek, Publikációk és Színpadi Művek Központi Ellenőrző Hivatalának agendája tiltott írónak minősítette, az illegális szamizdatokban publikált, ezzel a fiatal nemzedék számára a szabadság hangját jelentette. 1986-ban úgy döntött, hogy végleg Párizsba távozik, 1991-ben azonban mégis visszatért Varsóba egyre győrebb asztmája miatt.

Műveiben a földközi-tengeri civilizáció hagyományaira és szimbólumaira, valamint az azokból kinőtt európai keresztény kultúrára hivatkozott, ezen az alapon boncolgatott erkölcsi kérdéseket, elemezte a modern ember lelki kondícióját. Verseskötetei (*Struna światła* [A fény húrja], 1956; *Hermes, pies i gwiazda* [Hermész, a kutya és a csillag], 1957; *Studium przedmiotu*, 1961; *Napis* [Felirat], 1969; *Pan Cogito* [Cogito úr], 1974; *Raport z oblężonego Miasta* [Jelentés az ostromlott Városból], 1983; *Elegia na odejście*, 1990; *Rovigo* [Rovigo], 1992; *Epilog burzy*, 1998), valamint esszékötetei (*Barbarzyńca w ogrodzie* [Barbár a kertben] 1962; *Martwa natura z wędzidłem* [Csendélet zablával], 1993; *Labirynt nad morzem*, 2000; *Król mrówek*, 2001) a XX. század második

felének irodalmában a legjelentősebb helyet foglalják el. Színpadi műveket és rádiójátékokat is írt (*Jaskinia filozofów*, 1956; *Drugi pokój* [A másik szoba], 1958; *Rekonstrukcja poety*, 1960; *Lalek*, 1961; *Listy naszym czytelników*, 1972).

1974-ben átütő sikert aratott a lengyel kultúrában a Pan Cogito címszereplője. Cogito úr alakja Herbert későbbi költészetéből sem hiányzik. A költő mindig szerette alkalmazni a lírát (amelynek lírai alanya nem azonosítható a szerzővel), benne pedig a többfokozatú iróniát – az állandósított főhős (Cogito) kedvezett a szerző és olvasója közötti sajátos játéknak. A XX. század végén Cogito úr egyértelműen a szembenállás jele volt: a háborúkkal, büntettekkel, hazugságokkal teli századdal szemben.

Herbert költészetének alapanyagát, amire a kritika rögtön felhívta a figyelmet, nagyon gyakran mitológiai elbeszélések, ókori hősök és műalkotások adják, ám ezek nem az irodalmi konvenció halott elemeinek szerepét töltik be. Herbert különleges demitizáló módszert alkalmazott – lehámozta a kultúrára lerakódott rétegeket, hogy eljusson az eredeti mintákhoz, szemtől szemben álljon az antik hősökkel. Műveiben a múlt ugyanis nem valami távoli, zárt dolog – az életre kelt alakok és események lehetővé teszik az olvasónak, hogy megpróbálja megérteni a történelmet, s így a jelen pillanatot is. A múlt mértéket jelent a mának.

Herbert költészetében nincs egységes történelemfilozófiai koncepció – ezt a véleményt a lengyel Wikipédiából vettem át, mivel teljesen egyetértek vele –, Herbertnél ugyanis éppenséggel határozott ellenérzés tapasztalható a szisztémákkal szemben, amelyek mindent megmagyaráznak, a rendszerek alakulásában a történelem elkerülhetetlen logikáját látják. **Amit a történelemről el lehet mondani, egyszerű megfigyelésből származik – az, hogy a gonoszság pöffeszkedése olyan terület, amellyel öröké szembeszáll egy marék rendíthetetlen ember. Az egyén nem képes megváltoztatni a történelem menetét, de kötelessége, mindenek ellenére, reménytelenül is ellenállni. Herbert alkotásainak erkölcsi alapja ugyanis az a meggyőződés, hogy egy adott ügy helyessége, védelmének célszerűsége nem a győzelem esélyétől függ.** Ehhez a patetikus

küldetéshez az az ironikus tudat társul, hogy ezt határozottan hirdetik kevésbé heroikus korban – olyan korban, amelyben a potenciális hőst nem annyira a mártíromság, mint amennyire a nevetőségessé válás fenyegeti. A mai világ jellemzője ugyanis az, hogy különféle határok léteznek a jó és a rossz között, hogy a nyelv degenerálódása elveszi a szavak egyértelműségét, hogy az értékek általánosan devalválódnak. A modern rossz nem démonikus, és nem hagyja magát könnyen meghatározni. A főhős, aki tisztában van saját nevetségességével, provokálja a határeseteket, de nemcsak küldetése valódiságának megőrzése céljából, hanem azért is, hogy ingerelje a rosszat, kényszerítse azt igazi énjének felfedezésére.

A régi századokban a művészet a legfőbb – mára elveszett – rend része volt. Egyik vázlatát Herbert így fejezte be: „A mai irodalom jelentős része a káosz oldalán áll, gesztikulál az ürességben, vagy saját meddő lelke történetéről beszél. A régi mesterek, kivétel nélkül mind, megismételhetették Racine nyomán: »azért dolgozunk, hogy megnyerjük a közönség tetszését«, vagyis hittek munkájuk értelmében, az emberek közötti egyetértés lehetőségében.”

Zbigniew Herbert 1998-ban halt meg Varsóban.

Összegezve életét és művészetét, észrevehetjük, milyen erőteljesen érzékeny az igazságra és a világban növekedő rosszra, hiszen élt a hitleri náciizmus, s még tovább a szovjet kommunizmus idején. Nem volt ideje viszont megismerkedni a harmadik totalitárius rendszerrel, a globalizmussal, annak az ultraliberalizmussal támaszkodó egész képmutatásával, vagyis azzal, hogy csak egyetlen, hitelesnek kikiáltott igazság létezik, a politikai korrektséggel, a szólásszabadság akadályozásával, az eltérő álláspont, elsősorban a toleráns keresztény demokrácia eltiprásával. Herbert mindennek ellenére érezte a globális rossz közeledtét. Ebben különbözik ma is a többi négy Nobel-díjastól (beleszámítva a négybe Rózewiczet is). Míg ugyanis Miłosz (meghalt 2004-ben) és Rózewicz (meghalt 2014-ben) kivették részüket a háború idején a náciizmus elleni harcból, a háború után pedig aktívan ellentmondtak a kommunizmusnak, a globalizmus előszelét azonban még nem érezték, Szymborska pedig, aki fiatalon a kommunista propaganda hálózatá-

hoz tartozott, s abból csak 1956 után szabadult ki, mivel 2012-ben halt meg, a globalizmust és annak brutális erejét nem vette még észre. A náluk jóval fiatalabb Tokarczuk (szül. 1962-ben), aki saját tapasztalatból csak a kommunizmus utolsó évtizedére (hadiállapot) emlékezett, tanúja lett viszont a szekularizációnak és az őseink Európájához közeledő pusztulásnak, annak, hogy az etnikailag idegen, teljesen eltérő kultúrájú és hitű tömegek a pénzv világ, a globalizmus és ultraliberalizmus tervei szerint beözönlének. Mindezek ellenére nem állt a „marék rendíthetetlen [...] reménytelenül is ellenállók” oldalára. Épp ellenkezőleg, jóllehet Lengyelországban, vagyis az eddigi értékeket védő Közép-Európában él, a mainstream, a politikai korrektség oldalára került, „egyenlőségi felvonulásokban” vesz részt. Azért tudni kell, hogy Olga Tokarczuk nem tartozik az LMFT-személyek közé, van férje és fia. Alapelve a gyengébbek (és az állatok) védelme. Ennek ellenére nem veszi észre, hogy az „egyenlőségi felvonulások” a többségi társadalomra, Lengyelországban a katolikusokra kényszerített rendezvények, amelyeket a hagyományos család és a kereszténység szétverésére törekvő óriási, világméretű szervezetek pénzelnek. Tokarczuk más módon is támadja szülőföldjét („A lengyelek borzasztó dolgokat követtek el – mint gyarmatosítók, rabszolgatartók, zsidók gyilkosai”), felháborítva a lengyelek többségét, akik ezt történelemhamisításnak tartják.

2018-ban írtam egy esszét *A költő szerepe és feladatai a XXI. században* címmel, amely a szintén 2018-ban kiadott *Az emberi ellenállás stációi* c. kötetben jelent meg (Magyar Napló Kiadó, Budapest; Akcent folyóirat, Lublin). Írásomat a következő szavakkal kezdtem: „Azt gondolhatnánk, hogy a XIX. századi költészet, a romantika kivételes korszak volt az irodalom történetében. Akkor alkották meg a küldetés fogalmát, amely küldetésnek a költő a hordozója, és amelyet – alkotásaival és személyiségével – ő juttat kifejezésre.”

Mindeközben az egész XX. és XXI. század valami mást mutat. Ebben a két évszázadban annyi gonoszság nőtt, annyi veszély leselkedik, hogy megint szükséges volt, és most is az, hogy a költő, az író bekapcsolódjon a küzdelembe, újra példát mutasson.

Azt az esszét a következőképpen fejeztem be: „Az egyre növekvő fenyegetettség, amely azzal a veszéllyel jár, hogy megsemmisíti a hagyományos, görög-római és keresztény alapokon nyugvó európai civilizációt, megköveteli a szembe-helyezkedést, s az európai kultúrán nevelkedett népek számára ezt teszi napjaink legfontosabb feladatául. Ez a feladat, napjaink küldetése – szemben a XIX. század romantikus nézeteivel – nemcsak a költőket, írókat érinti, hanem az európai nemzetek egész intellektuális vezetőrétegét, mivel minden társadalomban megnövekedett az értelmiségi réteg. Ettől függetlenül az íróknak, költőknek részt kell venniük ezekben a küzdelmekben, földrészünk civilizációs és erkölcsi értékeinek élen járó védelmezői között, mivel ők a művészi alkotás folyamatában semmivel sem korlátozott képzelőerővel eljutva egészen a lét mélységéig és irodalmi nyelvet, a költészet nyelvét használva mint különleges beszédmódot,

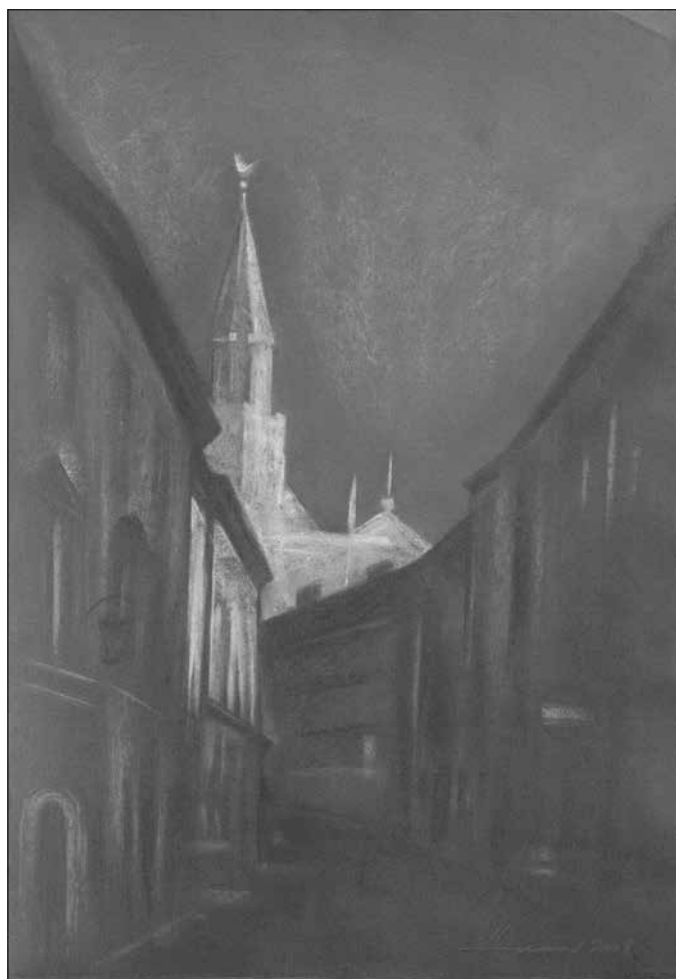
amely tele van a világnak virtuálisan átadható tömör kifejezőerővel és szellemi dinamittal, éppen ők tudják legeredményesebben megérinteni az emberek szívét és gondolkodását, erőfeszítésre felszólítani őket.”

Ha azonban a globalizmus és az iszlám nemcsak Nyugat-Európát nyeli el, de Közép-Európát is legyőzi, akkor Tokarczuk könyvei és gondolatai ugyanúgy elégnek Mohamed máglyáján, mint Herbert, Miłosz, Szymborska és Różewicz művei. Hiába ő jelenleg a mainstream és a deviáns menetek vezetője.

Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy Zbigniew Herbert számomra a legjelentősebb Nobel-díjas, és nem csak a lengyelek között. Ő ugyanis elsősorban küldetést hordoz, függetlenül attól, hogy melyik oldal győz.

2020. október

Fordította: Szenyán Erzsébet

Reneszánsz óváros – lengyelországi emlékek